

"Фізики" Ф. Дюрренматта як полеміка з "Життям Галілея"

Б. Брехта: критика апології прогресу

О. І. Павліченко,

студентка 44 групи

Науковий керівник: к.ф.н. Л. В. Закалюжний

Перший варіант драми Б. Брехта "Життя Галілея", яка спершу отримала назву "Земля обертається", з'явився 1938 року, того ж року, коли німецькі вчені Отто Хан і Фріц Штрассман уперше розщепили атом урану. Другу редакцію своєї п'єси німецький драматург здійснив у 1945 році, коли результати цих досліджень були використані для розробки атомної зброї, яка забрала життя сотень тисяч людей, що, безумовно, не могло не вплинути на зміну ідейної концепції твору. В Лос-Анджелесі Б. Брехт поставив п'єсу під назвою "Галілей", залишивши тільки ім'я людини, яка навіки розірвала зв'язок між наукою і народом, при цьому розуміючи, що це створить таку прірву між ними, що "одного дня крик радості з приводу якогось нового досягнення відгукнеться відлунням вселенського крику жахіття" [3: 278].

Якщо в першій редакції Галілей піддається інквізиції для того, щоб продовжувати свої дослідження таємно, то "з дебютом атомної ери в Хіросімі біографія засновника нової системи фізики була переосмислена за одну ніч" [1]. Саме так напише Б. Брехт у коментарях до другої редакції, в якій Галілей капітулює перед церквою, підсумувавши свою поразку словами: "Я написав книгу про механіку Всесвіту, і це все. Що з цього зроблять чи не зроблять, мене абсолютно не обходить" [3: 259]. Проголосивши настання нової епохи, під час якої "про астрономію будуть говорити на ринках" [3: 189], італійський

учений привселюдно зречеться істини, лише поглянувши на знаряддя тортур. Остаточно суперечливість потрактування образу головного героя Б. Брехт зняв у третій редакції 1956-1957 рр., вилучивши п'яту та п'ятнадцяту картини, які могли б виправдати вчинок Галілея.

Водночас у кожній із трьох редакцій п'єси, в якій Б. Брехт піднімає питання суспільної значущості науки, саме вчений постає не лише носієм прогресу, а й відповідальним за долю власного наукового відкриття. Вибір Б. Брехтом історичної постаті для п'єси не був випадковим, адже провина Галілео Галілея, на думку драматурга, полягала не в тому, що вчений публічно відрікся від істини про те, що Земля обертається навколо Сонця, а в тому, що "перетворив астрономію на строго обмежену спеціальну науку, яка саме завдяки своїй "чистоті", тобто байдужості до способу виробництва, мала можливість розвиватися більш або менш безперешкодно", тож атомна бомба і як технічне, і як суспільне явище стала "кінцевим результатом наукових досягнень і громадянської неспроможності Галілея" [1].

1962 року, коли світ вкотре опинився на порозі нової війни, з'явилася п'єса Ф. Дюрренматта "Фізики", у якій швейцарський драматург й астроном-любитель полемізує з Б. Брехтом, вкладаючи в уста протагоніста Мебіуса парадоксальне твердження: "Ми підійшли до кінця нашого шляху. Але людство в цілому від нас відстало... Наша наука почала вселяти страх, наші дослідження стали небезпечними, а відкриття смертоносними. Тож нам, фізикам, залишається тільки капітулювати перед дійсністю. Вона нам не до снаги. Через нас вона загине. Ми повинні зректися наших знань..." [5]. На полемічний характер "Фізиків" вказує й демонстративне дотримання автором класицистичних єдностей як своєрідний

виклик "епічному театру" Б. Брехта. "Ми поставили собі за мету строго дотримуватися єдності місця, часу й дії: адже драма, що розігрується серед божевільних, повинна відповідати найсуворішому класичному канону" [5], – не без іронії зауважує Ф. Дюрренматт у розлогій ремарці на початку п'єси.

І справді, у драмі Ф. Дюрренматта Галілей міг би розділити долю інших пацієнтів пансіону "Вишневий сад": сера Ісаака Ньютона, якому "варто було залишити відкритим питання про природу сили тяжіння", й Альберта Ейнштейна, за сприяння якого "люди розробили атомну бомбу", або ж тих, хто так майстерно приховував свої справжні обличчя за масками геніїв, – Алека Джаспера Кілтона та Йосифа Ейслера. Там само намагається сховатися від божевільного світу ще один геніальний фізик – Мебіус, який свідомо відмовляється від істини та приховує свої відкриття, вдаючи психічно хворого, щоб світ не перетворився на божевільню, а людство не щезло з лица землі.

Назва санаторію "Вишневий сад" пов'язує "Фізиків" не лише з однойменною п'єсою А. Чехова, а й із "Домом, де розбиваються серця" Дж. Б. Шоу – "фантазією в російському стилі на англійські теми" [7: 257], у якій англійський драматург цілком у дусі чеховської драматургії зобразив інтелектуальну еліту культурної дозвільної Європи перед Першою світовою війною. У схожому на корабель будинку капітана Шотовера, що водночас нагадує і Ноев Ковчег, і Корабель дурнів, від дійсності рятуються ті, кого Мадзіні Ден називає "досить вдалими зразками всього, що тільки є найкращого в англійській культурі", або ж "ціла серія ідіотів із розбитими серцями", за словами іншого персонажа п'єси Гектора Хешебая. У санаторії Матильди фон Цанд, як повідомляє Ф. Дюрренматт у ремарці на початку "Фізиків", перебуває "душевнохвора еліта ледь не

всієї Європи" [5]. Та й сам Шотовер, талановитий винахідник, який удає божевільного, мріючи про те, щоб знищити тих, хто розв'язує війни, змушений винаходити для них все нові й нові види зброї – те, що здатне "одразу ж, одним махом, знищити пів-Європи" [7: 293], адже за це гарно платять. Але чи не тому саме дім-корабель капітана Шотовера прямує до загибелі, а у відкритому фіналі п'єси Дж. Б. Шоу загроза світової катастрофи матеріалізується у сцені нічного нальоту німецької авіації?

Мотив великого плавання в нікуди звучить і у Б. Брехта: в першій картині драми Галілей проголошує, що "старі часи минули, і настає нова епоха", що людство давно перебуває "в очікуванні чогось", а в передостанній – повідомляє колишньому учневі Андреа, що нова ера вже наступила. Але саме відмова Галілея від істини, яку Б. Брехт назвав "первородним гріхом сучасної науки", і стала причиною того, що наука в подальшому слугуватиме не на благо людству, а коритиметься, за словами Дока, героя ще однієї п'єси Ф. Дюрренматта "Спільники", "корумпованій державі, ще більш корумпованому суспільству й ідіотському догматизму, що ведуть світ до загибелі" [4].

Якщо повернутися до полеміки Ф. Дюрренматта з Б. Брехтом, то останній розмірковує над долею вченого та його відкриттів у буржуазному світі, зобразивши в "Житті Галілея" Венецію, де "грошей заслуговує лише те, що гроші приносить" [3: 196], і в тоталітарному суспільстві, зауваживши з цього приводу в передмові до американського видання "Життя Галілея": "Уже в оригіналі церква була зображена як світська влада, чия ідеологія в основі своїй може бути замінена іншою" [1]. Таким чином, німецький драматург ніби продовжує сцену "Фізики" з циклу "Жах і відчай у Третій Імперії", написаному протягом 1934-1938 років, у якій учені Ікс та Ігрек змушені

приховувати відкриття, що суперечать "новій фізиці із беззаперечно арійською основою" [2].

Натомість Ф. Дюрренматт пише про долю наукових відкриттів, що потрапили до приватних рук, створивши гротескний образ божевільної Матильди фон Цанд, яка у фіналі "Фізиків" тріумфує: "Мій трест володітиме світом, він захопить всі країни та континенти, всю Сонячну систему й долетить до туманності Андромеди. Завдання вирішене – не на користь людства, а на користь горбатої старої діви" [5]. Згодом цю думку швейцарський драматург розгорне в уже згадуваній п'єсі "Спільники", персонаж якої біолог Док за допомогою власного винаходу – некродіалізатора – розчиняє у воді трупи для злочинного синдикату, допомагаючи вирішити "проблеми бізнесу", а згодом потрапляє до рук справжніх злочинців Джима й Сема, які, на відміну від свого попередника Боса, жодних сантиментів щодо науки не мають.

Пишучи рецензію на роботу Роберта Юнга "Яскравіше тисячі сонць", Ф. Дюрренматт, можливо, наштовхнувся на прототип головного героя для своєї драми – Вольфганга Паулі, фізика-теоретика, лауреата Нобелівської премії, який вважається одним із піонерів квантової фізики. Паулі страждав від надмірного розвитку раціональної сторони свідомості, тож, як і Мебіусу, йому в снах і наяву ввижався "один мудрий чоловік", як називав його сам учений, що призвело до конфліктів в особистому житті та психічної нестабільності, змусивши фізика звернутися за допомогою до відомого швейцарського психіатра Карла Густава Юнга. Після плідної співпраці Юнг, якому Паулі переповідав свої сновидіння, написав роботу про трактування символів сну "Психологія та алхімія", опублікувавши в ній 74 з 1000 снів Паулі.

Цікаво, що у співавторстві з К. Г. Юнгом В. Паулі у 1952 році створив працю "Інтерпретація природи та психіки", де розглянув два типи свідомості: почуттєвий (інтуїтивний) і логічний (раціональний), або ж односторонній. До цього терміна у своїх працях "Непізнане "Я" та "Різниця" звертається і К. Г. Юнг, зауваживши, що "односторонність заважає бачити і зважати на фактори, які не співпадають з типом їх свідомості..," – від'єднання від інстинктивного типу веде до конфлікту між свідомістю і підсвідомістю, раціональним та інтуїтивним, знанням та вірою, і цей "розкол стає патологічним в момент, коли свідомість вже не в змозі стримувати один тип і підключати інший". Не випадково, образу сучасного вченого швейцарський психіатр присвятить наступні рядки: "Оскільки його свідомість розширилася і диференціювала, його моральна природа відстала. Це велика проблема, що постала перед нами сьогодні. Логіки вже не достатньо", тому, на думку вченого, такий вектор розвитку людського прогресу веде до геніальних, але небезпечних відкриттів, до створення, за словами самого К. Г. Юнга, "квітки людської геніальності – водневої бомби" [8: 54].

Термін "односторонність", який вживають К. Г. Юнг і В. Паулі, одразу ж наштовхує на односторонню поверхню, відому як стрічка Мебіуса, що дозволяє поєднати односторонність психологічного типу й ім'я фізика – Августа Фердинанда Мебіуса, котрий здійснив відкриття цього геометричного феномену. Стрічку Мебіуса можна також розглядати як єдність протилежностей. Таким чином, ім'я Мебіуса є символічним об'єднанням і односторонності, і єдності свідомого та несвідомого. Герой п'єси Ф. Дюрренматта, якого також звать Мебіус, – раціональний односторонній тип, який,

тим не менше, не може уникнути контакту зі своєю "інтуїтивною" тінню – Соломоном.

Саме Соломон, цей "володар істини", застерігає Мебіуса, що "його дослідження – небезпечні, а відкриття – смертоносні", можливо, тому, що сам мудрий цар, як сказано в Екклізіасті, "віддав серце тому, щоб пізнати мудрість і пізнати божевілля і дурість: зрозумів, що і це марнота, тому що у великій мудрості – велика печаль, і хто примножує пізнання – примножує скорботу" (Еккл 1:17). Син Давида – один із найулюбленіших біблійних персонажів Б. Брехта, у творах якого він згадується як "наймудріший з мудреців", але водночас – і як жертва власної мудрості. "Царя ця мудрість підвела! Блажен, хто мудрості не знав!" – ці слова лунають у Зонгу про царя Соломона в "Копійчаній опері" й у Зонгу про великих людей у драмі "Матінка Кураж та її діти". Відлунює мотив суду царя Соломона і в новелі "Аугсбурзьке крейдяне коло" та п'єсі "Кавказьке крейдяне коло". Однак у контексті "Фізиків" Ф. Дюрренматта, безумовно, доцільно було б навести інші слова з Екклезіаста: "І зненавидів я ввесь свій труд, що під сонцем трудився я був, бо його позоставлю людині, що буде вона по мені, а хто знає, чи мудрий той буде чи нерозумний, хто запанує над цілим трудом моїм, над яким я трудився й змудрів був під сонцем?" (Еккл 2:12-20).

Таким чином, Б. Брехт приходять до висновку про те, що наука могла б служити прогресу, якби вона залишилася доступною всім, зберігши своє суспільне значення, якби Галілей представив "докази для кожного: від пані Сарті до Папи". На думку ж Ф. Дюрренматта, прогрес як благо був би можливим, якби ним не маніпулювали ті, кому невідома його сила. Ті, хто "наважується вмикати світло, нічого не розуміючи в електроенергії", – справжні злочинці, адже вони так само, за

словами Ньютона-Кілтона, можуть підірвати атомну бомбу [5]. Однак, незважаючи на приховану полеміку з брехтівським "Життям Галілея", в "Тезах" до своєї п'єси швейцарський драматург зауважив: "Мета драми – не зміст фізики, а її результати. Зміст фізики стосується фізиків, її результати – всіх людей. Те, що стосується всіх, можуть вирішувати тільки всі" [5]. І ці слова, безумовно, перегукуються з п'єсою Б. Брехта.

Таким чином, обох драматургів об'єднує переконання: якою великою не була б сила науки, вона, навіть у період свого найвищого злету, не здатна забезпечити моральні устої суспільства, що гарантували б розумне використання досягнень людської думки. І ця неспроможність перекладає всю відповідальність на плечі вчених, які, працюють над відкриттям істин, "схованих природою за сімома замками й недоступних людям". Тому те, чи принесе прогрес людству велике благо чи таке ж велике зло, залежить саме від моральної величі шукачів істини.

Література

1. Брехт Б. Жизнь Галилея / Б. Брехт; пер. с нем. Л. Копелева // Брехт Б. Театр: Пьесы. Статьи. Высказывания: в 5 т. – М.: Искусство, 1963. – Т. 2. – Режим доступа: http://lib.ru/INPROZ/BREHT/breht2_5.txt
2. Брехт Б. Страх и нищета в Третьей империи / Б. Брехт; пер. с нем. // Брехт Б. Театр: Пьесы. Статьи. Высказывания: в 5 т. – М.: Искусство, 1963. – Т. 2. – Режим доступа: http://lib.ru/INPROZ/BREHT/breht2_3.txt_with-big-pictures.html
3. Брехт Б. Три епічні драми / Б. Брехт; пер. з нім.; за наук. ред. д.ф.н., проф. О. С. Чиркова. – Житомир: "Полісся", 2010. – 296 с.
4. Дюрренматт Ф. Подельники / Ф. Дюрренматт; пер. с нем. Э. Венгеровой и Н. Крыгиной // Иностранная литература. – 1997. – №2. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/inostran/1997/2/durenm.html>
5. Дюрренматт Ф. Физики / Ф. Дюрренматт; пер. с нем. Е. Михелевич. – Режим доступа: <http://chernikov.wordpress.com/1921/01/05/fiziki>

6. Einstein A. Religion and Science / A. Einstein – Режим доступу: <http://www.sacred-texts.com/aor/einstein/einsci.htm>
7. Шоу Б. Пьесы / Дж. Б. Шоу; пер. с англ. – М.: Правда, 1981. – 352 с.
8. Jung C. G. The Undiscovered Self: With Symbols and the Interpretation of Dreams / Carl Gustav Jung; translated and revised by R.F.C Hull. – Princeton: Princeton University Press, 1958. – Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=__VATDWJkNcC&pg=PA54&lpg=PA54&dq=jung+flower+of+human+ingenuity&source=bl&ots=SM7_GUK7Fr&sig=2F3_9M_EqUs975Oao6XmuSMILBg&hl=en&sa=X&ei=kEdvT57ILMTItQbnqpWEAg&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.